

Bogdándi Zsolt

Az Erdélyi Fejedelemség személyes jelenléti bírósága és a táblai elnökök a 16. század második felében

Az utóbb Erdélyi Fejedelemségként ismert területen a különálló központi *bírói szervezet* felállítására, a tábla létrehozására csak Izabella és János Zsigmond visszatérte után (1556) kerülhetett sor. Ekkorra ugyanis már egyértelműnek látszott, hogy a Szapolyai örökös e maradék, változó határu országrészben fog hosszabb időre berendezkedni, itt kell megszervezniük a mindennapi élet kereteit biztosító intézményeket. A központi bíróságok felállítása során, akárcsak a többi intézmény (kancelária, hiteleshelyek stb.) esetében, a középkori mintákat a helyi, esetenként gyökeresen megváltozott viszonyokra szabták. Ezzel magyarázhatók a bírói szervezet jellegzetességei: az eredetileg külön erdélyi és külön magyarországi ítélőmester (de nem elkülöníthető hatáskörrel), a minden egyes nemzet számára külön terminus rendelése (utóbb a magyar és erdélyi nemesség törvényszakának gyakori összevonásával)¹ és ezeknek különböző helyszíneken való megtartása, valamint a szászoknak ebből a rendszerből való önkéntes, de részleges kimaradása (szászok polgári pereit csak ritkán kerültek a tábla elé, azokat is – saját terminus hiányában – az országgyűlések alatt tárgyalták). A középkori mintákat abban is követték, hogy a tábla fellebbviteli fórumának a személyes jelenléti bíróságát rendelték, ahol a bírói szék tanácsurakkal egészítették ki, a tárgyalásokon pedig alkalmanként maga az uralkodó is részt vett. A következőkben erről a bíróságról, ennek a táblai praesidensi tisztséggel való feltételezett kapcsolatáról és ez utóbbi hivatal viselőiről lesz szó.

„Annak tisztázása, hogy mely perek indultak a fejedelmi táblán s melyek jutottak oda fellebbezés útján, illetve hogy onnan hogy nyílt tovább a fellebbezés útja (*a fejedelmi tanácsshoz mint bírósághoz*), még elvágásra vár.”² Ezzel a megállapítással zárta Trócsányi Zsolt a fejedelmi tábla működéséről írott – valamivel több mint féloldalny – alfejezetét, s ebből egyértelműen látszik, hogy a fejedelemség korának avatott kutatója a személyes jelenléti bíróságát a fejedelmi tanáccsal azonosította. Valóban az általa említett – kivétel nélkül a 17. század második feléből származó – ítéleteket legfelsőbb fórumként „az nagyságod méltóságos személye és tanácsúr hívei” hozták, de ez korántsem jelenti azt, hogy e bírói szék összetétele az idők során változatlan maradt.³ A következőkben felsorolt példák inkább arra vallanak, hogy – legalábbis a 16. század második felében – a personalis presentia bírósága változó összetételű volt, tehát csak részben azonosítható a tanács bíraskodásával.

Bogdándi Zsolt (1977) – tudományos munkatárs, PhD, EME, Kolozsvár, zsbogdandi@yahoo.com

¹ A terminusok tartásának rendjéről lásd Bogdándi Zsolt: *A fejedelemség kori törvénykezési szakaszokról (1556–1600)*. Erdélyi Múzeum LXXVII (2015). 1. 64–83.

² Trócsányi Zsolt: *Erdély központi kormányzata 1540–1690*. Bp. 1980. (a továbbiakban Trócsányi: *Központi kormányzat*) 376.

³ Történelmi Tár XXXVII(1889). 367–369.

De lássuk előbb, hogy mikor is jött létre az új államalakulat legmagasabb bírói fóruma, és milyen középkori előzményekre épült. A personalis presentiaról először 1558 júniusában halunk, amikor az országgyűlésen eldöntötték, hogy az ítélmester által a táblán tárgyalt ügyeket fellebbezés útján a királyi felségek elé („in presentiam sacrarum Maiestatum”) lehet vinni, ahol tanácsurakkal együtt döntenek.⁴ És valóban 1557-ből még nincs is adatunk a személyes jelenlét működésére, a június 24-től Tordán, a későbbiektől eltérő módon mindhárom erdélyi nemzet részére – talán ebben az évben egyedülként – tartott terminuson a királyné bizonyos nemesekkel, ülnökökkel és egyetlen ítélmesterével együtt bíraskodott,⁵ az 1558. április 24-től a székelyek részére tartott gyulafehérvári törvényszakon pedig az ítélőszék tagjai tanácsurak, bizonyos nemesek, az ítélmester és az ülnökök voltak,⁶ ezek fellebbviteli székéről, a tanács különálló bíraskodásáról még nem esik szó. Okleveles adatunk a personalis presentia működéséről először az 1559 januárjában tartott gyulafehérvári terminusról van. Ekkor egy olyan ügyben ítéleztek, melyet korábban az 1557. évi terminuson tárgyalt a tábla, de az ott hozott döntéssel a felperes nem elégedett meg, és a személyes jelenlétre fellebbezett.⁷ A nevezett okirat a personalis presentia elé való feljebbvitel folyamatát a következők szerint írta le: az ítélőszék határozatával elégedetlen felperes a királyné és fia személye elé [akarta vinni] ügyét; e kérésnek engedve Mekcei László erdélyi ítélmester más nemesekkel és az említett ítélőszék esküdt ülnökeivel együtt a királyi felségek elé tette át a pert. A királyné és fia elfoglaltságai miatt a per tárgyalása az 1557. évi Szt. János-napi (június 24.) törvényszakról az 1559. évi vízkereszti terminusra került, ahol Fábrián és Sebestyén ünnepén (január 20.) az előkelő nemesekből, tanácsurakból és ítélmesterekből álló törvényszék előtt az említett ítélmester előadta, hogy Sükösd Benedek felperes ama döntéssel nem volt megelégedve, amely szerint a gyulafehérvári káptalan alperes által bemutatott oklevelében felsorolt szomszédok és határosok a jogszerű iktatáshoz elégséges számban voltak jelen. Ezért a nevezett oklevelet – a nemesek, tanácsurak és ítélmesterek véleményét kikérve – alaposan megvizsgálták, és az ítélőszék korábbi döntését mindenben jóváhagyták.⁸

⁴ *Erdélyi Országgyűlési Emlékek (1556–1576)*. (Monumenta Comititalia Regni Transylvaniae.) Szerk. Szilágyi Sándor. II. Bp. 1876. (a következőkben: EOE). 97–98.

⁵ Magyar Nemzeti Levéltár Országos Levéltára (a továbbiakban: MNL OL), Gyulafehérvári káptalan levéltára, F4 Cista Comitatum, Com. Albensis, Cista 2, fasc. 3., nr. 5.

⁶ MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F 10 Cista appendicis nr. 6.

⁷ MNL OL, Erdélyi iratok R 298, 8. doboz, Vitéz cs iratai.

⁸ „annottatus actor huiusmodi iudicio sedis nostrae iudiciariae [...] non contentus causam [...] in propriam scilicet maiestatis nostrae reginalis filiique nostri serenissimi appellasset in conspectum, cuius appellationem prefatus magister Ladislaus de Mekche prothonotarius maiestatis nostrae filiique nostri serenissimi Transsylvaniensis cum aliis dominis nobilibus ac prefate sedis nostrae iudiciariae juratis assessoribus reverenter obtemperantes causam eandem in ea qua declaratum est parte nostra transferre curasset in conspectum. Nobis itaque diversis et quidem arduis nostris et regni nostri negotiis occupatis existentis causa partium prescripta [...] presentem terminum festi Epiphaniarum domini [...] dilative attigisset, quo instante ac nobis feria sexta in festo videlicet beatorum Fabiani et Sebastiani martirum unacum nonnullis dominis proceribus ac aliis nobilibus prestantibusque viris consiliariis regni nostri prothonotariisque nostris pro tribunali sedentibus, prenomnatus prothonotarius noster seriem dicte appellationis nobis requirentibus refferre curavit hoc modo quod annottatus Benedictus Swkesd iudicio sedis nostrae iudiciariae in ea parte contentus esse nolisset quod videlicet numerum vicinorum et commetaneorum in preinsertis litteris prefati capituli Albensis denotatorum legitime stationis celebrationem suffecisse et per hoc litteras easdem privilegiales satis vigorosas esse iudicassent. Nos igitur preinsertis litteris privilegialibus dicti capituli in specie produci ac perlegi facientes quesitoque superinde prefatorum dominorum procerum ac nobilium prestantiumque virorum, consiliariorum prothonotariorumque nostrorum nobiscum in discussione et examine presentis cause constitutorum et existentium, consilio prematuro habito superinde cum eisdem diligenti tractatu, de eorundem itaque consilio et sana deliberatione, iudicium prefate sedis nostrae iudiciariae tanquam rite et legitime factum, in omnibus punctis, clausulis et articulis tanquam rite et legitime factum laudando et approbando et ratificando judicialiter decrevimus [...]”

Mohács előtt a király akkor tartott törvényszéket tanácsa tagjaival, főpapokkal és bárókkal, ha az ország bírának és ezek ítélmestereinek a királyi táblán hozott ítéletével elégedetlen fél a király személyéhez fellebbezett.⁹ Olyankor a nagybírák, az ítélmesterek és az ülnökök jelen lehettek, de az ügyben nem szólalhattak fel,¹⁰ a fellebbezett per folyamat pedig az a nagybíró adta elő, aki előtt korábban folyt az ügy, a döntést pedig vagy helybenhagyták, vagy megváltoztatták. Amint a korábbi példában is láttuk, lényegében ezt az eljárást alkalmazták Erdélyben a 16. század második felében: az ügyet az az ítélmester adta elő, aki előtt korábban folyt az ügy, a *personalis presentia*n pedig vagy megváltoztatták, vagy megerősítették a korábbi ítéletet, a kiadott ítéletlevél pedig – ugyanúgy, mint a táblán kiállítottak – az uralkodó (választott király, vajda, fejedelem) nevében kelt, a bírósági pecséttel megerősítve és az ítélmester *lectájával* ellátva.

A tábla fellebbviteli fóruma a forrásokban általában a „*solius majestatis nostrae presentiam*”, magyar nyelvű hivatkozásokban a „felséged tulajdon személye” formában jelenik meg.¹¹ Azt nem tudjuk, hogy mennyire jelentette ez az uralkodó tényleges jelenlétét, de példának okáért 1570. május 27-én, Tordán valóban személyesen ítélkezett II. János, és ezt a kiállított oklevélben külön ki is hangsúlyozták.¹² Ebből azonban arra is következtethetünk, hogy ez nem mindig történt így, az uralkodó valószínűleg csak alkalmanként lehetett jelen. Az általános megfogalmazásokon túl a személyes jelenléti bíróság összetételéről csak gyér adatokkal rendelkezünk. II. János idején ritkán ugyan, de még arra is van példa, hogy az ítélszék egy-egy tagját név szerint is megemlíti, így kétszer fordul elő Csáki Mihály kancellár és tanácsúr, egyszer pedig Pókai Jakab udvarmester az ülnökök sorában.¹³ A legtöbbször azonban nem nevezik meg a bírói széket alkotó tanácsurakat. Míg a törvények a tábla személyi

⁹ Hajnik Imre: *A magyar bírósági szervezet és perjog az Árpád- és a vegyes-házi királyok alatt*. Bp. 1899. 57–58. A királyi személyes jelenléti bíróságáról lásd Hajnik Imre: *A királyi bírósági személyes jelenléte és ennek helytartója a vegyesházakbeli királyok korszakában*. Bp. 1892. Vö. Bónis György: *A jogtudó értelmiség a Mohács előtti Magyarországon*. Bp. 1971. 134–148, 245–265, 333–354.

¹⁰ *The Laws of the medieval Kingdom of Hungary (Decreta regni mediaevalis Hungariae)*. 4. From the manuscripts of Ferenc Döry edited and translated by Péter Banyó and Martyn Rady. Idyllwild–Bp. 2012. 142.

¹¹ 1569 tájára keltezhető magyar nyelvű fogalmazványban felsorolták, hogy miért tartották sérelmesnek a táblai ítéletet, és mi „leon oka hogy f(elseged) tulajdon zemelie elejibe kelleteek ez... dolgot appellalnunk”. Lásd *Székelv Oklevéltár II. (1520–1571)*. Szerk. Szabó Károly. Kolozsvárt, 1876. 277.

¹² A tábla döntésével elégedetlen alperesek „*pro maturiori discussione in solius majestatis nostrae presentiam*” vitték az ügyet, ahol a király tanácsurakkal és jogtudókkal együtt az ítélszékétől a személyes jelenléti elé fellebbezett ügyekben személyesen ítélkezett („*de sede nostra judiciaria in solius majestatis nostrae presentiam appellatarum personaliter in iudicio pro tribunali consedissemus*”). MNL OL, Kolozsmonostori konvent levéltára, F 17 Cista Comitatum, Com. Doboka, N, nr. 12.

¹³ II. János valamelyik mezővároshoz intézte oklevelét, melyben tudtul adta, hogy amikor a törvényszak utolsó napján Csáki Mihály tanácsúrral és kancellárral, Pókai Jakab udvarmesterrel és jogtudó férfakkal ítélszékét tilta („*pro causarum de sede nostra judiciaria in solius majestatis nostrae presentiam appellatarum revisione et adiudicatione pro tribunali consedissemus*”), (Wesselényi) Miklós ítélmester előadta, hogy a táblán hozott döntéssel a felperes nem elégedett meg, amiért a *personalis presentia* elé vitte ügyét, ahol végül a táblai ítéletet mindenben helyben hagyták. Egyetemi Könyvtár Kolozsvár, Kézirattár, Ms 1271. 196–197°. Csáki Mihály 1566 decemberében is előfordult, ekkor azonban már praesidensként helyettesítette az ítélmestert: „*unacum reverendissimo Michaelae Chyaky cancellario et consiliario nostro in absentia magistri nostri prothonotarii in sede nostra judiciariae presidente necnon consiliariis ac aliis prestantibus jurisperitis viris*”, lásd MNL OL, P 990 Fiáth cs. levéltára, Vegyes iratok, nr. 10. 1565 októberében született meg a diétán az a döntés, hogy „kik az tábla törvényével nem elégednek, tehát locumtenens eleibe appellálhassák és ott vége szakadjon”, lásd EOE II. 293–294. Csáki elnöki tisztsége talán e végzéshez köthető. Az idézett szöveg azt sugallja, hogy az elnöki tisztség betöltéséig (1589) a táblán valamelyik ítélmester *praesidens*ként vezette a bíróság munkálatait.

összetételére vonatkozóan rendelkezéseket hoztak, addig – a feldolgozott források alapján – úgy tűnik, hogy a personalis presentia bíróságának összetételét maga az uralkodó szabta meg és alkalmazta a körülményekhez. 1573. május 30-án, a tordai országgyűlés alatt, Báthory István személyes jelenléti bírósága például néhány mágnásból, tanácsurakból, erdélyi nemesekből és jogtudó férfiakból állt össze,¹⁴ 1582 szeptemberében viszont már csak tanácsurakat, ítélmestereket és törvénytudókat említenek,¹⁵ 1592 márciusában pedig tanácsurak, törvénytudók, a tábla elnöke, az ítélmesterek és ülnökök bíraskodnak.¹⁶ A Hármastanács idején a fejedelmet képviselő praesesekek is részt vettek az üléseken a fellebbezések tárgyalásakor, az 1583. év Szt. Lukács oktávjára még az ifjú vajdát is magukkal vitték Kolozsvárra, „holoth tanulsagabanis semmy fogyatkozás ewel nem leheth, es egesegegenekis az helynek waltozaasa ereött fogh es alacritast hozny”.¹⁷ Tették ezt leginkább azért, mert a fellebbezett ügyek felülvizsgálata „in persona Principis” őket illette meg, tehát a személyes jelenléti bírósága elé vitt perekben a döntés rájuk (és vélhetően a jogtudó szakhivatalnokokra) hárult,¹⁸ és eme hatáskörüket utóbb Ghiczy János kormányzó is tovább vitte.¹⁹

Arra a kérdésre, hogy hol és mikor folyt a személyes jelenléti bíraskodás, viszonylag egyszerű válaszolni. A personalis presentia akkor és ott ült össze, amikor és ahol a tábla is, tehát a terminusok és az országgyűlések alatt és azok helyszínén. Erre már rögtön az időszak elejére van adatunk 1559-ből, a Gyulafehérváron tartott vízkereszti terminus negyedik napjáról.²⁰ Érdekes, hogy ebben az okiratban a personalis presentia bíróságának tagjai között említik az ítélmestereket, tehát ugyanazokat, akik a korábbi ítéletet hozták a táblán. A középkori gyakorlatban ők ugyan részt vehettek a tárgyaláson, de az ítéletbe nem szólhattak bele, itt azonban úgy tűnik, hogy a tanácsurak mellett ők is (újból) ítéleztek. A döntés meghozatalában vélhetően nem nélkülözhatték szakértelmüket. A későbbiekben azonban ez a gyakorlat nem jellemző: a personalis presentia bíróságán kevés kivétellel a tanács tagjai bíraskodnak, jogtudó férfiakkal – talán táblai ülnökökkel – kiegészülve. Ezt a rendszert látjuk működni Báthory István 1573. május 31-én kelt oklevelében, amely a május 24-től kezdődő országgyűlés alatt kelt Torda mezővárosában.²¹

¹⁴ Román Nemzeti Levéltár Kolozs megyei Igazgatósága (a továbbiakban KvNlt), Középkori oklevelek gyűjteménye, Bánffy lt., nr. 63.

¹⁵ MNL OL, Kolozsmonostori Konvent lt., F 17 Cista Comitatum, Com. Doboka, K, nr. 54.

¹⁶ MNL OL, Kolozsmonostori Konvent lt., Protocolla F 15/12. p. 108–111.

¹⁷ *Báthory István király levélváltása az erdélyi kormányval (1581–1585)*. Közrebocsátja dr. Veress Endre. Monumenta Hungariae Historica. Diplomataria. vol. XLII. (a következőkben Veress: Báthory István) 107–108. A Hármastanács tevékenységéről lásd Horn Ildikó: *A hatalom pillérei. A politikai elit az Erdélyi Fejedelemség megszilárdulásának korszakában (1556–1588)*. Akadémiai doktori értekezés. Bp. 2012. 230–274. – <http://real-d.mtak.hu/581/>

¹⁸ 1584. december 14-én a Hármastanács tagjai a szeptemberi országgyűlés azon kéréséről értesítik Báthory Istvánt, hogy addig ne szolgáltatassanak törvényt „a meddigh felseged az itt walo állapotth az eő kewansagok zerent el nem rendely”. Mínhogy a király a Hármastanácsnak a törvények folyamatos szolgáltatását rendelte, ők csak annyiban engednének, hogy „az appellacioknak megh latassath, ki az mi jurisdictionat in persona Principis concernalna, kezek wolnank el halaztani, follion chak az tablas teorweny, mellynek certi ordinary es eskeött byray wolnanak”. Lásd Veress: Báthory István 212–213.

¹⁹ Jakab Elek: *A Ghyczyek Erdély történetében különös tekintettel a kormányzói intézményre*. Bp. 1875. 58.

²⁰ MNL OL, R 298, 8. doboz (Vitéz cs. iratai).

²¹ *Quellen zur Geschichte der Stadt Hermannstadt*. Hrsg. vom Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde Heidelberg. *Zweiter Band: Handel und Gewerbe in Hermannstadt und in den Sieben Stühlen 1224–1579*. Herausgegeben von Monica Vlaicu unter Mitarbeit von Radu Constantinescu, Adriana Ghibu, Costin Feneşan, Cristina Halichias und Liliana Popa. Hora Verlag Hermannstadt, Arbeitskreis für Siebenbürgische Landeskunde Heidelberg, 2003. 428–431.

Ekkor a vajda személyesen („pro faciendo iudicio personaliter”) azokat az ügyeket tárgyalta tanácsuraival és törvénytudó nemesekkel, melyek a tábláról („de sede nostra iudiciaria”) kerültek halasztással a személyes jelenléte elé („in solius nostri presenciam”), ahol a Sulyok Imre ítélőmester által előadott pert vizsgálták felül, melyben Wesselényi Miklós protonotarius és az ülnökök korábban a szebeniekkel szemben a karánsebesi kereskedők javára döntöttek. Minthogy az ítélőmesterek és az ülnökök igazságos ítéletet hoztak („rectum et iustum iudicium fecisse”), azt jóváhagyták, és elrendelték annak kihirdetését („laudandum et approbandum ac eundem iudicium et iudiciarium deliberationem ubique in hoc regno promulgandum et publicandum esse iudicantes decrevimus et commisimus”).

A personalis presentia törvényszakok alatti működésére, az ügyek nemzetek szerinti szigorú elkülönítésére 1577 márciusából van a jogszolgáltatás menetére is tanulságos példánk. A Gyulafehérváron, március 25-én (tehát az erdélyi nemesek részére Reminiscere vasárnapjától tartott terminuson) Báthory Kristóf nevében kelt ítéletlevélben előadták, hogy az elmúlt év Kolozsvárott tartott Lukács-napi törvényszakán per kezdődött szárhegyi Lázár István felperes és losonci Bánffy Boldizsár alperes között a gyergyószéki Tapolca folyó partján levő föld okán. Akkor az ügyben közös tudományvételet rendeltek el, de ezzel az ítélettel az alperes nem elégedett meg, amiért „in solius nostri presentiam” elé fellebbezett. Ott 1577. március 23-án, szombati napon a vajda, tanácsurai és jogtudó férfiak előtt az alperes ügyvédje előadta, hogy a peres föld okán a felperes őt nem idézhette volna meg a vajda udvarába, hanem csak a székely székre és a székelyek terminusára, és ezért a per leszállítását és beszüntetését kérte.²² A személyes jelenlét bíróságán az alperes által felhozott kifogást elfogadták, minthogy a felperes az alperest nem idézhette az erdélyi nemesek terminusára, hanem csak a székely székre és a székelyek terminusára. Ugyanakkor kikötötték, hogy a felperes az alperest a következő székely terminuson szólíthatja („proclamari facere possit”).

Ami a személyes jelenlét hatáskörét illeti, egyelőre sommásan csupán annyit állapíthatunk meg, hogy a törvények erre vonatkozóan semmilyen szabályozást nem tartalmaznak, lényegében a peres felek anyagi lehetőségeinek függvényében történt meg a fellebbezés a táblától a personalis presentia bírósága elé.

A táblai elnökség

A Medgyesen tartott országgyűlés 1588 decemberében a táblai törvénykezés processussának irányítására egy „fő törvénytudó embert” rendelt.²³ Korábban úgy véltük, hogy e tisztséget a *super intendensi* hivatal 1558-as felállításával már létrehozták, csak éppen működésének nem maradt semmi nyoma.²⁴ Az akkori intézkedés kétes eredményességét már Trócsányi is hangsúlyozta,²⁵ és mivel e tisztség viselőjére a forrásokban nem találtunk adatot, egyre

²² „in curiam nostram citari et evocari facere nequoque [?] potuisset sed suis modis in sede Siculicalia et sic tandem in termino celebrationis iudiciorum pro dominis Siculis regnicolis Trans. celebrandas proclamari [?] facere debuisset, sicque causam intentare et prosequi potuisset.” MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt., F 4 Cista Capituli, Cista Gömöriensis, nr. 6.

²³ EOE III. 242.

²⁴ Bogdándi Zsolt: *Szentgyeydi Somlyai Gergely deákról. = A magyar arisztokrácia társadalmi sokszínűsége, változó értékek és életviszonyok.* Szerk. Papp Klára, Püski Levente. Debrecen 2013. (a következőkben Bogdándi: Szentgyeydi Gergely). 43–44.

²⁵ Trócsányi Zsolt: *Törvényalkotás az Erdélyi Fejedelemségben.* Bp. 2005. 238.

valószínűbbnek látszik, hogy az 1558-as rendelkezés papíron maradt. A praesidens kinevezésére ezek szerint csak az említett megyesi országgyűlésen (vagy annak következtében, a következő év legelején) került sor. Kérdés, hogy miért volt szükség létrehozására, és miért éppen ekkor állították hivatalába a táblai elnököt. Ismeretes, hogy az 1588. decemberi diétán Báthory Zsigmondot ténylegesen fejedelmi jogaiba helyezték. Cserében viszont a rendek elérték a jezsuiták kiűzését és kisebb sérelmek orvoslását.²⁶ Talán a rendi előretörést jelzi a praesidensi tisztség létrehozása, esetleg arra is gondolhatunk, hogy az ún. Kendi-párt próbálta így ellenőrzése alatt tartani az igazságszolgáltatást és elejét venni az ifjú fejedelem kezében összpontosuló hatalom növekedésének. Erre a minta adott volt, hiszen – mint a személyes jelenlétet tárgyaló részben láttuk – korábban a Báthory István által megbízott Hármastanács, aztán Ghiczy János kormányzó felügyelte „in persona principis” (tehát akárcsak utóbb az elnök) a bíróság munkálatait. A megyesi végzés szövege nem említi ugyan a megbízott praesidens nevét, de táblai elnökre már a következő év február 23-tól tartott törvényszakról van adatunk.²⁷ Korábban úgy gondoltuk, hogy az ítéletlevelekben ekkor még névtelenül szereplő praesidentet szentgyeydi Somlyai Gergely deákkal azonosíthatjuk. Ezen azonosítás buktatója csupán annyi, hogy ő 1591-ben is directorként fordul elő a forrásokban,²⁸ és csak 1592 decemberében tűnik fel, mint a fejedelmi tábla elnöke. E tisztségét tehát a Trócsányi Zsolt által említettél már két évvel korábban és a Kolozsvár főterén felállított verpadon bekövetkezett haláláig viselte.²⁹ De akkor ki lehetett a tábla 1589–1592 között működő első praesidense? A keresett személy azonosítását megnehezíti, hogy míg az 1590 novemberében, Szt. Lukács oktávján kelt ítéletlevél a rejtélyes elnököt „magnificus” címmel illette,³⁰ a székelyek 1592 vízkeresztjétől tartott terminusán ugyanezen tisztség viselője már „egregius.”³¹ A megyesi országgyűlést követően kinevezett főrangú praesidens azonosítását végül nem az

²⁶ Trócsányi Zsolt: *Az Erdélyi Fejedelemség korának országgyűlései (Adalék az erdélyi rendiség történetéhez)*. Bp. 1976. 188.

²⁷ „instante scilicet termino celebrationis iudiciorum diei dominicae Reminiscere, ad quem utputa terminum universae causae dominorum nobilium Transylvaniensium ab obitu [...] Ludovici regis Hungariae [...] ex publica eorum constitutione adjudicari solitae per nos generaliter fuerant prorogatae una cum domino praesidente, magistrisque nostris prothonotariis et juratis assessoribus sedis nostrae iudiciariae.” MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F4 Cista Comitatum, Com. Albensis, Cista 3, fasc. 3., nr. 13.

²⁸ *Az erdélyi káptalan jegyzőkönyvei 1222–1599*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Bogdándi Zsolt és Gálfi Emőke. (Erdélyi Történelmi Adatok VIII. 1.) Kvár 2006. 816. sz. (a továbbiakban ErdKÁPJKv); *Az erdélyi fejedelmek Királyi Könyvei I. 1569–1602*. (Erdélyi Történelmi Adatok. VII. 1–3. Szerk. Jakó Zsigmond.) VII. 3. *Báthory Zsigmond Királyi Könyvei (1582–1602)*. Mutatókkal és jegyzetekkel regesztákban közzéteszi Fejér Tamás–Rácz Etelka–Szász Anikó Kvár, 2005. 1614. sz. (A továbbiakban ErdKirKv)

²⁹ Bogdándi: Szentgyeydi Gergely 43–44.

³⁰ „causa presens prorogatione interveniente ad presentem terminum celebrationis iudiciorum octavi diei festi beati Lucae evangelistae proxime preteriti, ad quem ut puta terminum universae causae dominorum nobilium Transylvaniensium ab obitu [...] ex publica eorum constitutione adjudicari solitae per nos generaliter fuerant prorogatae dilatae devenisset, quo instante ac nobis feria sexta proxima post festum beatorum Simonis et Iudae apostolorum [...] una cum *magnifico* domino presidente, magistrisque nostris prothonotariis et juratis sedis nostrae iudiciariae assessoribus pro faciando causarum iudicio moderativo in sede nostra iudiciaria pro tribunali sedentibus [...]” MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F 4 Cista Comitatum, Com. Albensis, Cista 1, fasc. 5., nr. 15. Az ugyanazon a törvényszakon, november 20-án kelt ítéletlevélben már egyszerűen az „una cum *praeside* in iudicio, magistrisque nostris prothonotariis et juratis sedis nostrae iudiciariae assessoribus” megfogalmazás jelenik meg, lásd KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Kemény cs. malomfalvi lt, nr. 188.

³¹ „una cum *egregius* presidentis, magistris nostris prothonotariis, ac juratis sedis nostrae iudiciariae assessoribus.” KvNlt, Fügőpecsétetes oklevelek gyűjteménye, nr. 7.

ítéletlevelek, hanem Báthory Zsigmond királyi könyvének egyik bejegyzése tette lehetővé. 1589. március 7-én Báthory Zsigmond Bethlen vára neki átengedett negyedrészéért Bánffy Boldizsár tanácsúrnak, az ítélőszék elnökének és Torda vármegye ispánjának, valamint feleségének adományozta Marosszereda (a mai Nyárádszereda) mezővárost és a nagyadorjáni részbirtokot.³² Ezek szerint már a megyesi diéta utáni első terminuson Bánffyval töltötték be az elnöki tiszteletet, a Torda vármegye ispánságát haláláig viselő nagybirtokos tanácsúr tekintélye által vélték biztosítani a táblai törvénykezés zavartalanágát. Az első praesidens jogi képzettségéről nincs tudomásunk, és talán éppen ezzel magyarázhatjuk azt, hogy szakértelmet is igénylő – források hiányában pontosan meg nem határozható – feladatait 1592-ben a tisztán gyakorlati jogász pályán felemelkedő, csak „egregius” szentgyeydi Somlyai Gergely vette át. Bánffy menesztésének vagy inkább önként való távozásának (hiszen többi tisztségét továbbra is megtarthatta) pontosabb körülményeit nem ismerjük, de Somlyai Gergely deáknak mindenképpen rátermettségére és magasra törő ambíciójára vall, hogy praesidensként „in persona principis” egy tanácsurat követett.³³

A táblai elnöki tisztségnek az ún. Kendi-párt erőszakos félreállítását követő sorsával kapcsolatosan bizonytalanságunk fokozódik. Éppen az ítéletlevelek csekély száma miatt egyre bizonyosabbnak véljük, hogy 1592. február 23-tól (Reminiscere vasárnapja) a korábban szokásos törvényszakok tartása elmaradt, a táblai bíráskodás pedig kizárólag az országgyűlések alatt folyt. E jelenséget magyarázhatjuk a zavaros belpolitikai helyzettel, a háborúban való részvétellel, az állandósuló válsággal, de tény, hogy a változás konkrét okát nem ismerjük.³⁴ 1593-ban, az április 25-től tartott gyulafehérvári gyűlés idejére keltezett ítéletlevél a fejedelmi ítélőszék tagjaiként némely tanácsurakat, törvénytudó férfiakat, az elnököt, az ítélőmestereket és ülnököket nevezett meg.³⁵ Ehhez képest az 1597-ben és az ezt követő évben kelt sententiákban már másként fogalmaztak. Az 1597. május 10-én kiadott ítéletlevél,³⁶ az április 27-től Gyulafehérváron tartott diéta alatt kelt, erre a gyámsági ügyeket, továbbá a vármegyei székektől fellebbezett újabb hatalmaskodásokat és egyéb, rövid peres eljárással a fejedelmi jelenlét előtt („coram propria nostrae serenitatis presentia”) tárgyalni szokott pereket halasztották. Az ilyen jellegű ügyeknek az országgyűlések alatt való tárgyalását a terminusok elmaradása miatt éppen e diéta 9. cikkelye rendelkezett, „addig, míg az úristen az terminusok szolgáltatásának idejét mutatja”.³⁷ A korábbiakhoz képest az országgyűléseken működő felsőbíróóság összetétele is megváltozott. Az ítélőmesterek és az ülnökök mellett Báthory Zsigmond fejedelem „jelenlétét” immár Sennyei Pongrác udvarmester képviselte („in persona nostrae serenitatis”) a fentiek szerint 1597 májusában, de 1598 januárjában és

³² ErdKirKv 946. sz.

³³ Az ismert táblai elnökök közül egyedül Gergely deák tanácsuraságára nincs adat, lásd Trócsányi: Központi kormányzat 356. Tragikusan végződő pályájára lásd Bogdándi: Szentgyeydi Gergely 37–46.

³⁴ Ugyanerre az időszakra tehető viszont a vármegyei ítélőszék hatáskörének bővülése, kiteljesedése. Lásd Dáné Veronka: „Az Ónagysága széki így deliberála”. *Torda vármegye fejedelemségkori bírósági gyakorlata*. Debrecen-Kvár 27.

³⁵ KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, Kornis It, 5. doboz. „una cum nonnullis dominis consiliariis nostris aliisque prestantibus et jurisperitis viris, necnon praesidentis, magistrisque nostris prothonotariis et juratis sedis nostrae iudiciariae assessoribus.”

³⁶ Regesztája: ErdKáplkv 955. sz. Közlése, a dátumok részben téves feloldásával: *Székely Oklevéltár VIII. 1219–1776*. Közzéteszi Barabás Samu. Bp. 1934. 324–337.

³⁷ EOE IV. 118–119.

márciusában is,³⁸ azzal a lényeges különbséggel, hogy neve mellől a megszokott praesidensi titulus elmaradt. Azt tudjuk, hogy 1598-ban a nagy hatalmú tanácsúr, Sennyei Pongrác kancelláriai feladatokat is ellátott, ő nyitott fel például vattatásról kelt jelentést.³⁹ E feladatai talán bírósági megbízásaihoz köthetők, de mivel a források őt nem nevezik egyértelműen táblai elnöknek, tisztségviselését egyelőre bizonytalannak kell tekintenünk.

Tekintettel a szórványos forrásokra nehéz feladat a fentiek összefoglalása és a következtetések levonása. Először is magyarázatot kell adnunk arra, hogy miért tartottuk szükségesnek a személyes jelenléti bíróság és a táblai elnökség párhuzamos tárgyalását. Trócsányi szerint „az erdélyi országos felsőbíróság egyfórumos, az országgyűlés is egykamarás”.⁴⁰ Megállapításának a jogszolgáltatásra vonatkozó része csak részben állja meg a helyét. Egyértelmű, hogy a personalis presentia bírósága az 1590-es évekig a fejedelmi tábla fellebbviteli székeként működött, a kúriai bíraskodás tehát kétfórumos volt. E rendszerben vélhetően éppen a Magyar Királyságbeli személynök mintájára létrehozott praesidensi hivatal jelentett változást. A többnyire tanácsúr praesidens „a fejedelem személyeseként (in persona principis) elnökölt a táblán”, így a személyes jelenlét bíróságára a továbbiakban vélhetően már nem volt szükség. Ezt a folyamatot jelezheti, hogy az 1590-es években kiállított ítéletlevelekben a személyes jelenlét működésének nyomára nem akadunk. Csupán egy olyan forrásunk van, amely a táblán tárgyalt per fejedelemhez való fellebbezését említi, és ez is a 16. században utolsónak tekinthető, 1592. február 23-tól tartott táblai terminuson kelt. Küküllő vármegyének 1590. szeptember 16-i perfelderjesztő okleveléről van szó, melyben Kendi Sándor felperes és Hosszúaszói Mihály alperes közötti kisebb hatalmaskodási ügyben a döntést a fejedelmi kúriához utalták. Ezen okirat hátlapján levő perfolylta feljegyzések (az ún. *series*) szerint a pert először az említett 1592. évi törvényszakon tárgyalták, akkor a tábla jóváhagyta a vármegye ítéletét, az alperes viszont prohibítával élt. Ugyanazon a terminuson újból tárgyalták az ügyet, azonos ítélet született, amiért az alperes a fejedelemhez fellebbezett („I. appellavit ad principem, transmittitur”).⁴¹ Kérdés, hogy azonosíthatjuk-e ezt a bírói székletet a személyes jelenlét bíróságával, mert ha igen, akkor ez a legfelső bírói fórum működésének általunk ismert utolsó 16. századi emléke.

³⁸ 1598. január 15-én kelt ítéletlevelben a következőképpen írják le az ítélszéket: „[...] instante scilicet termino brevium iudiciorum sub comitiis generalibus dominorum regnicolarum Transsilvaniensium, nec non etiam partium regni Hungariae ditioni nostre subiacentium, in civitate nostra Alba Julia ad festum Epiphaniarum domini novissime praeteritum indictis celebratorum, ad quem videlicet terminum causae tutelarum, nec non etiam factum transmissionum super novis actibus potentiariorum in sedibus comitatum confectarum et similibus negotiorum brevi processu iuridico terminari solitorum tangentes et concernentes, coram propria persona nostrae serenitatis ex publica eorundem regnicolarum nostrorum constitutione adjudicari solitae per nos generaliter fuerant prorogatae, una cum fidelibus nostris magnifico domino Pancratio Senniei consiliarii et magistro curiae nostrae, magistrisque nostris protonotariis et juratis sedis nostrae iudiciariae assessoribus.” Az ítélszéken Zaránd vármegyétől fellebbezett gyilkossági ügyet tárgyaltak. Lásd KvNlt, Teleki cs. kendilónai lt, nr. 88. (régí jelzete: fasc. XII.). További példák KvNlt, Középkori oklevelek gyűjteménye, iktári Bethlen lt. (évrendezett iratok); KvNlt, Bánffy lt., fasc. IVa, nr. 27.

³⁹ Erről lásd Fejér Tamás: *Kancelláriai jegyzetek az erdélyi fejedelmi kancellária oklevelés gyakorlatában a Báthoryak korában (1571–1602)*. Turul LXXXVIII (2015). 3. füzet. 91.

⁴⁰ Trócsányi: Központi kormányzat 355.

⁴¹ MNL OL, Gyulafehérvári káptalan lt, F4 Cista Capituli, Cista Küküllő, fasc. 1., nr. 2.

The Court of *Personalis Presentia* in the Transylvanian Principality and the Presidents of the *Tabula* in the Second Half of the 16th Century

Keywords: Legislation, Transylvanian Principality, Tabula iudiciaria, personalis presentia

The present paper starts with a general presentation of the judicial institutions which were organized after the return of queen Izabella and her son from Poland (1556). The establishment of the Royal (Princely) Table (*Tabula, Sedria*) was based on medieval backgrounds, with paid judges (*assessores*) and later a president who probably took the final decisions during the proceedings. Initially there was only one protonotary for Transylvania, but from 1558 another one was appointed. The *Tabula* adjudicated all kinds of cases appealed from the counties but its jurisdiction consisted mainly of actions involving noble property rights and acts of might. If one of the parties was not content with the decision of the Table, he could appeal his case to the court of „personal presence” (*personalis presentia*), where the case was discussed by a few councilmen and other *jurisperiti viri*. The court of *personalis presentia* was established in 1558, but our first documentary evidence is from the beginning of 1559. Sometimes the king or later the prince really attended this court which functioned simultaneously with the *Tabula*, during the so-called court sessions (octaves) or when and where the general assembly was held.

The assembly of Mediaş which took place in the december of 1588 appointed a president for the *Tabula*. The purpose of this reorganization is not very clear, we can just assume that the opposition of Sigismund Bathory tried to maintain this way its influence on the judicial system. The *Tabula* was chaired first by Boldizsár Bánffy (1589–1592), after that Gergely Szentgyedí and Pongrác Sennyey were the presidents of the Court.